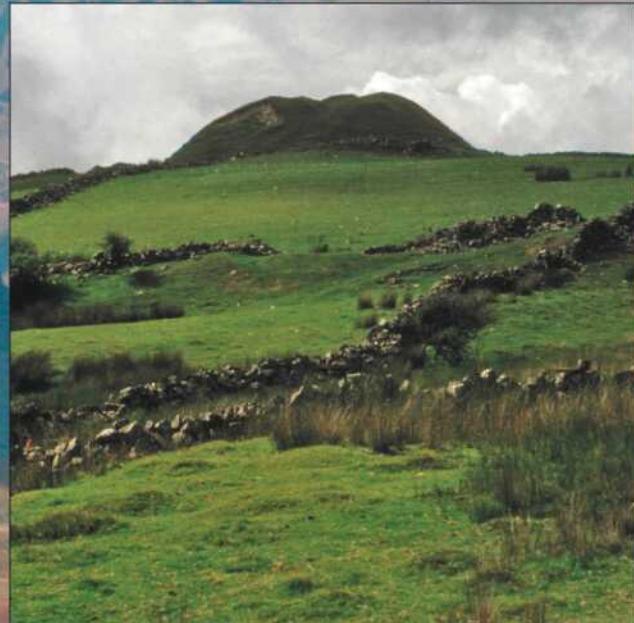

Beth yw tirweddau diwylliannol?

Mae 'tirwedd' yn ganlyniad i weithgarwch a rhyngweithgarwch ffactorau naturiol a dynol. Mae tirwedd yn newid o hyd. O'r cyfnod yr oes Neolithig ymlaen, ryw 8000 o flynyddoedd yn ôl, aeth dyn ati i newid y tirwedd a'i fowldio yn ôl ei anghenion a'i ddelfrydau ef ei hun.

Mae newidiadau o'r fath yn hawdd eu hadnabod mewn cymdoagaethau lle mae tai newydd yn cael eu hadeiladu, mewn bryniau a gwastatiroedd lle bu gwaith mwyngloddio, neu wrth i briffyrrd a rheilffyrdd gael eu hadeiladu. Ar y llaw arall, mae diffyg diddordeb yn aml yn arwain at enclio.

I gymdeithas, sy'n byw yn bennaf mewn dinasoedd gorboblog, yma, gallwn ganfod adnoddau pwysig o hyd ar gyfer cynnal bywyd o safon.

What are cultural landscapes?

'Landscape' is the result of the action and interaction of natural and human factors. Landscape is ever changing. Since the Neolithic times, some 8000 years ago, this time man not only changed the landscape, he virtually moulded the land according to his needs and ideals.

Such changes are readily visible in areas of newly-built residential neighbourhoods, hills and plains with mining operations, or in the construction of highways and railway lines. On the other hand, lack of interest often leads to desertion.

For a society, which primarily lives in overcrowded cities, here we can still find important resources for sustaining quality living.

This is one of a series of leaflets produced by Gwynedd Archaeological Trust as part of its Pathways to Cultural Landscapes project, which has been funded by Cadw: Welsh Historic Monuments and the European Union as part of Culture 2000.

Further details of the project can be found by visiting our websites

wwwpcl-eu.de/
www.heneb.co.uk

Mae'r daflen hon yn un o gyfres o daflenni a gynhyrchedwyd gan Ymddiriedolaeth Archaeolegol Gwynedd fel rhan o'r prosiect Llwybrau at Dirweddau Diwylliannol, sy'n cael ei ariannu gan Cadw: Henebion Cymru a'r Undeb Ewropeidd fel rhan o'r rhaglen Diwylliant 2000.

Gallwch gael mwy o fanylion am y prosiect drwy ymweld â'n gwefan ...

wwwpcl-eu.de/
www.heneb.co.uk

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Gwynedd / Gwynedd Archaeological Trust
Ffordd y Garth
Bangor
Gwynedd LL57 2RT

Tel./ Ffôn: 01248 352535
Fax./ Ffacs: 01248 370925
Email / E-bost: gat@heneb.co.uk

On the trail of Lleu and Gwydion

Ar drywydd Lleu a Gwydion

Pathways to Cultural Landscapes
Llwybrau at Dirweddau Diwylliannol

Cultural Landscapes of Arfon

Arfon contains a variety of landscapes, all of which have been shaped by the social, economic and religious activities of people over thousands of years, as they lived in and transformed the landscape. This cultural influence is visible in the field patterns, settlements, slate tips, roads and ruins which form the framework of the present landscape and contribute significantly to its present character and appearance.

Mae tirweddau amrywiol yn Arfon, pob un wedi ei ffurio gan weithgareddau cymdeithasol, economaidd a chrefyddol pobl dros filoedd o flynyddoedd, wrth iddynt fyw yn y dirwedd a'i thrawsnewid. Mae'r dyfanwad diwylliannol hwn i'w weld mewn patrymau caeau, aneddiadau, tomemni llechi, ffurdd a henebion sy'n ffurio fframwaith y dirwedd bresennol ac sy'n cyfrannu'n sylweddol tuag at ei chymeriad a'i hymddangosiad presennol.

Agricultural landscapes

Although in some places the landscape is very much a product of the late eighteenth and the early-to-mid nineteenth centuries, in terms of estate improvement and enclosures of common land, there is substantial evidence for the prehistoric origin of many of the field patterns on the sea-facing slopes.

Tirweddau amaethyddol

Er bod y dirwedd mewn rhai llefydd wedi ei ffurio yn ystod diwedd y ddeunawfed ganrif a dechrau a chanol y bedwaredd ganrif ar bymtheg i raddau helaeth, o ran gwella stadau a chau tiroedd comin, ceir dystiolaeth sylweddol sy'n awgrymu bod patrwm llawer o'r caeau sydd ar y llechweddau sy'n wynebu'r môr yn deillio o'r cyfnod cynhanesyddol.

Settlement landscapes

Over much of the area, dispersed farms form the typical settlement pattern. The small cottages within enclosures on Moel Tryfan are particularly distinctive. With the exception of Caernarfon, the towns and villages in the area are nineteenth-century creations, arising out of the growth of the slate industry or improved communications.

Tirweddau anheddol

Y patrwm anheddu sy'n nodweddiaid o ran helaeth o'r ardal yw ffermydd gwasgaredig. Mae'r bythynnod bychain o fewn llociau sydd ar Fföel Tryfan yn nodweddiaid lawn o'r ardal. Ar wahân i Gaernarfon, cafodd y trefi a'r pentrefi sydd yn yr ardal eu creu yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg, o ganlyniad i dwy y diwydiant llechi neu welliannau mewn dulliau cyfathrebu.

Industrial landscapes

By the early eighteenth century, gangs of quarrymen on Cilgwyn common were already transforming the landscape. By the middle of the next century, deep pits were being excavated, and the extraction of slate from these, and subsequent disposal of waste, has led to a particularly characteristic landscape of inclines, blondins, pumping houses and enormous slate retaining bastions.

Tirweddau diwydiannol

Erbyn dechrau'r ddeunawfed ganrif, roedd criwiau o chwarelwyr wedi dechrau trawsnewid y dirwedd ar dir comin y Cligwyn, Erbyn canol y ganrif nesaf, roedd tyllau dwfn yn cael eu cloddio, ac mae'r llechi a dynnwyd o'r rhain, a'r gwastraff a adawyd ar eu holau, wedi arwain at dirwedd nodweddiaid lawn, gydag incleins, blondins, cytiau pwmpio a bastlynau anferth i ddal y llechi yn ôl.

Relict landscapes

The area is very rich in upstanding remains of prehistoric settlements (defined by so-called hut circles), often still associated with their contemporary field systems (many of which remain in use today). There is also extensive evidence for medieval settlements and agriculture, mainly in upland locations.

Tirweddau creiriol

Mae gan yr ardal doreth o olion aneddiadau cynhanesyddol sydd wedi goroesi i'w gweld ar ffurf cylchoedd cytiau fel y'u gelwir, ac yn aml lawn maent yn dal i fod yn gysylltiedig â systemau caeau'r cyfnod (llawer ohonynt yn dal i gael eu defnyddio heddiw). Ceir dystiolaeth sylweddol hefyd o aneddiadau ac amaethyddiaeth ganoloesol, ar dir uchel yn bennaf.

Artistic and literary associations

The area has been the home of, and the inspiration for, many writers and artists over the years. Kate Roberts famously wrote about the slate-quarrying communities around Rhostyfan, and R Williams Parry, amongst others, described the history of the area and its landscape in poems. Richard Wilson's painting of Snowdon from Nantlle is one of the most enduring images in Welsh art.

Cysylltiadau celfyddydol a llenyddol

Mae'r ardal wedi bod yn gartref, ac yn ysbyrdoliaeth, i lawer o lenorion ac artistiaid dros y blynnyddoedd. Ysgrifennodd yr enwog Kate Roberts am y cymunedau chwarelyddol yn ardal Rhostyfan, a disgrifiodd R Williams Parry, ymhithl erai, hanes yr ardal a'i thirwedd mewn cerddi. Mae peintiad Richard Wilson o Eryri o gyfeiriaid Dwyfryn Nantlle yn un o'r delweddau cryfaf sydd yng nghelfyddyd Cymru.

Tirweddau diwylliannol Arfon

Ar drywydd Lleu a Gwydion

Er gwaetha'i hud a'i lledrith allanol, lleolwyd pedwaredd cainc y Mabinogi mewn tirwedd go iawn y gallwn ei holrhain heddiw o enwau lleoedd a ddefnyddiwyd yn y testun. Ymddengys bod y rhan fwyaf o'r stori wedi digwydd mewn lleoliadau ar hyd yr hen ffordd Rufeinig a oedd yn cysylltu caerau Segontium, Bryncir a Thomen y Mur. Roedd pwys bynnag a adroddodd y stori yn gyfarwydd iawn â thirwedd yr ardal a defnyddiodd lleoliadau pwysig yn y stori.

Mae'r stori'n dechrau ac yn darfod gydag arglwyddi Gwynedd, yr hen a'r newydd, sef Math a Lleu.

Stori 1

Mae Caer Dathyl, llys Math fab Mathonwy, yn gysylltiedig â chaer Rufeinig Segontium (Caernarfon). Yn dilyn ystryw Gwydion yn y de, arhosodd Math am luoedd Pryderi ym maenorau **Penardd a Choed Alun**, i'r de o Gaernarfon, lle bu brwydr fawr. Enciliodd Pryderi tua'r ar hyd y ffordd Rufeinig, i **Nant Call** i ddechrau, yna i **Dolbenmaen** (canolfan ganoloesol arall, lle ceir mwnt), ac yna ar draws y **Traeth Mawr** i **Felenrhod** lle lladdodd Gwydion ef mewn ymladdfa rhwng y ddua. Claddwyd ef ym **Maentwrog**.

Storyline 1

Caer Dathyl, the court of Math fab Mathonwy, is associated with the Roman fort of **Segontium** (Caernarfon). Following Gwydion's trickery in the south, Math waited for the forces of Pryderi in the manorau of **Penardd** and **Coed Alun**, to the south of Caernarfon, where battle was engaged. Pryderi retreated southwards along the Roman road, first to **Nant Call** then to **Dolbenmaen** (another medieval centre, where there is a motte), and then across **Traeth Mawr** to **Felenrhod** where Gwydion killed him in single combat. He was buried at **Maentwrog**.

Despite its outward appearance of magic and myth, the fourth branch of the Mabinogi is set in a real landscape which we can trace today from place names used in the text. Much of the action seems to have taken place at locations following the former Roman road which linked the forts of Segontium, Bryncir and Tomen y Mur. Whoever told the tale was well aware of the local landscape and used significant locations in the story.

The story begins and ends with the old and new rulers of Gwynedd, Math and Lleu.

Stori 2

Magwyd y bachgen, a enwyd yn ddiweddarach yn Lleu Llaw Gyffes, yn llys Math, a rhwng ymwelliadau â Chaer Arianrhod, cerddodd Gwydion ac yntau ar hyd y traeth yn **Aber Menai**. Ar ôl iddo gael ei enw, cafodd Lleu ei fagu yn **Ninas Dinlle** (bryngaer ar yr afordir) hyd nes y tyfodd i fod yn dyn. Gwnaeth Math gartref i Lleu mewn llys o'r enw **Mur Castell** (sef caer Rufeinig **Tomen y Mur**, sydd hefyd â mwnt diweddarach) lle bu'n byw gyda Blodeuwedd hyd nes iddi ei fradychu gyda Gronw Pebr. Trawodd Gronw Lleu â gwawyston wedi ei pharato'i'n arbennig ar **Fryn Cyfergyd** ar lannau Afon Cynfael (ger y ffordd Rufeinig sy'n arwain i'r gogledd o Domen y Mur).

Storyline 2

The boy later named as Lleu Llaw Gyffes was raised at Math's court and in between visits to Caer Arianrhod, he and Gwydion walked the shoreline at **Aber Menai**. Once he had received his name, Lleu was raised to manhood at **Dinas Dinlle** (a hillfort on the coast). Math settled Lleu at a court called **Mur Castell** (identified as the Roman fort of **Tomen y Mur**, which also has later motte) where he lived with Blodeuedd until she betrayed him with Gronw Pebr. The latter struck Lleu with a specially-prepared spear on **Bryn Cyfergyd** on the banks of the **Afon Cynfael** (alongside the Roman road which runs north from Tomen y Mur).

Stori 3

Ehedodd Lleu ymaith yn rhith eryr a daeth Gwydion o hyd iddo mewn dyffryn o'r enw **Nantlle ym Phenardd** yn Arfon. Daeth ato'i hun yng **Nghaer Dathyl**, cyn dial ar Gronw Pebr yn yr un man ger **Afon Cynfael**. Syrthiodd morwynion Blodeuwedd i **Llyn y Morynion**, a throwyd hithau'n dylluan.

Storyline 3

Lleu flew away as an eagle and was tracked down by Gwydion in a valley called **Nantlle** in **Penardd** in Arfon. He recovered at **Caer Dathyl**, before gaining revenge on Gronw Pebr at the same spot on the **Afon Cynfael**. Blodeuedd's servants fell into **Llyn Morwynion**, and she was turned into an owl.

On the trail of Lleu and Gwydion